

niets te bespeuren van de Leidse conflicten. Slechts in een brief van 1 februari 1863 bemerkt men er iets van. Bram vertelt, dat het gezin met vier nog thuiswonende dochters somber gestemd is, omdat het tractement van f1800 – waarmee men volgens hem ‘amper’ toe kan –, met f200 zal verminderen, vanwege de inhouding van de jaarlijkse toelage.¹⁵ Nergens blijkt iets van een direct verband tussen de Leidse ruzies en de veranderingen die zich in zijn geloofsleven voltrokken. Toch moeten de onenigheden, die steeds samenhangen met het beheer en gebruik van de kerkelijke goederen, hem geraakt hebben. Veelzeggend is de strekking van een opstel uit begin 1859 over ‘De ontwikkeling der Pauselijke macht onder Nicolaas I’. Bram bewondert Nicolaas I, omdat deze in de negende eeuw de kerkelijke macht tegenover de wereldlijke versterkte, om aldus op te kunnen komen voor de zwakken. Ik wijs bovendien op zijn aandacht voor de kerkelijke goederen in de dadelijk nader te bespreken ‘Commentatio’ van 1860.¹⁶

Als lidmaat aangenomen

Op Palmzondag 5 april 1857 werd de toen 19-jarige Bram als lidmaat van de Hervormde Kerk aangenomen. Bij zijn verloofde zou dat twee jaar later plaatsvinden. Van oktober 1858 af probeerde Bram, die als kandidaat klassieke letteren toen juist aan de studie theologie begonnen was, haar zo goed mogelijk op dat belangrijke moment voor te bereiden. Wat hij daarover aan haar schreef, weerspiegelt wat hem bezighield. Bram was in de cursus 1858-1859 vooral doende het geloof rationeel verklaard en bewezen te krijgen. Al op 12 oktober waarschuwde hij Jo: ‘Overgang en verandering van opinies schokt ons geloof heviger dan je wel denkt’. Ieder mens was, zo beklemtoonde hij, van Gods geslacht: ‘het redelijk en godsdienstig gevoel in ons, is God, die zich overal en dus ook in den mensch openbaart’. Jezus was de ideale mens, in wie goddelijke en menselijke geest geheel samenvielen: ‘die mensch Jezus werd zoo groot, zoo volmaakt, en ook ik [ben] bestemd om dat te worden’. Jo werd uitgedaagd ‘de leer van Dordt’ tegen deze reddenaties in bescherming te nemen. Bram besefte best dat er een grote afstand bestond tussen zijn geloof en dat van veel gemeenteleden. Toch schokte hem dat niet; het was eerder een ‘zwarigheid’ die om een oplossing vroeg op het moment dat hij zelf predikant zou worden. Begin 1859 eiste hij nog meer van Jo: het was niet genoeg dat zij zich voor haar mening op de bijbel beriep, immers ‘dan komt de vraag, hoe je weet, dat de B.[ijbel] datgene is, waarvoor jij ’em houdt’. Er valt bij hem geen spoor van twijfel te ontdekken; hij blaakt van zelfvertrouwen. Als Jo 30 maart 1859 het belijdenisonderzoek bij de kerkeraad heeft, schrijft Bram

15. AKP B 429; Puchinger, *Kuyper*, 173.

16. Vgl. J. Zwaan, ‘Sociale bewogenheid in een jeugdwerk van Abraham Kuyper’, in J. Stellingwerff e.a. (red.), *Een vrije universiteitsbibliotheek*, Assen 1980, 203-219. Zie over de ‘bona ecclesiastica’: *Commentatio in quaestionem ab Ordine Theologorum positam in certamen litterarium die XV mensis Aprilis anni Domini MDCCCLIX indictum*, 32, 85, 216; AK L I, P 43. Vgl. A. Kuyper, *Disquisitio historico-theologica, exhibens Joannis Calvini et Joannis à Lasco de ecclesia sententiarum inter se compositionem*, Hagae Comitum/Amstelodami 1862, 55, 146.